

**STRUCTURI ALE
LIMBAJULUI
ÎN OPERA LUI
NICOLAE FILIMON**

Silvia Rucsandra Rașcu Pistol

**STRUCTURI ALE
LIMBAJULUI
ÎN OPERA LUI
NICOLAE FILIMON**

**EDITURA UNIVERSITARĂ
București**

Tehnoredactare computerizată: Ameluța Vișan
Coperta: Angelica Mălăescu

Copyright © 2011
Editura Universitară
Director: Vasile Muscalu
B-dul Nicolae Bălcescu 27-33,
sect. 1, București.
Tel./Fax. (021) 315.32.47 / 319.67.27
www.editurauniversitara.ro.
e-mail: redactia@editurauniversitara.ro

EDITURĂ RECUNOSCUTĂ DE CONSILIUL NAȚIONAL AL
CERCETĂRII ȘTIINȚIFICE DIN ÎNVĂȚĂMÂNTUL SUPERIOR
(C.N.C.S.I.S.)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
RAȘCU PISTOL, SILVIA RUCSANDRA

Structuri ale limbajului în opera lui Nicolae Filimon /
Rucsandra Rașcu Pistol. - București : Editura Universitară, 2011
Bibliogr.
ISBN 978-606-591-133-8

821.135.1.09 Filimon, N.
929 Filimon, N.

© Toate drepturile asupra acestei lucrări sunt rezervate Editurii Universitare.

Distribuție: tel/fax: (021) 315.32.47
(021) 319.67.27
comenzi@editurauniversitara.ro

ISBN 978-606-591-133-8

CUPRINS

I. Limba română literară în epoca lui Nicolae Filimon	7
1. Perioada 1780-1836/1840	11
1.1. Caracterizare lingvistică generală	11
1.2. Trăsături lingvistice concrete	15
2. Perioada 1836/1840-1880/1881	35
2.1. Fonetica	39
2.2. Gramatica	56
II. Diversitate lexicală în structura creațiilor literare ale lui Nicolae Filimon.....	74
1. Introducere	74
2. Elementele lexicale populare	77
3. Arhaismele	82
3.1. Repartizarea arhaismelor pe sfere/domenii de activitate	85
4. Neologismele	92
4.1. Sfere neologice	105
5. Concluzii	110
III. Semiotica narațiunii	116
1. Semiotică și instrumentalizare	116
2. Pragmatică și textualizare	134
3. Tehnica punctului de vedere	155
3.1. Profunzimea perspectivei narative	158
3.2. Modul narativ	159
3.3. Planul temporal	161
3.4. Planul spațial	162
3.5. Planul verbal	163
IV. Complexul procedeele artistice cu funcții și roluri narative în opera lui Nicolae Filimon	169
1. Amprenta stilului romantic în narațiunea filimoniană	170
2. Aspecte de stil publicistic	172
3. Stilul științific ca procedeu narativ	173

4. Descrierea ca procedeu artistic narativ	175
5. Tipuri de concretizare a „dialogului” între memorialist și cititor, ca procedee narative	179
6. Vorbirea indirectă și dialogul propriu-zis în desfășurarea narațiunii	183
7. „Scenele” sau punerile în scenă și replicile teatrale, ca alternative și substitute ale narațiunii epice	185
V. Retorica spațialității	190
1. Portretul	190
2. Topografia, cronografia și peisajul	199
VI. Clasicitatea stilului	205
1. Comparația	205
2. Metafora	209
3. Personificarea	212
4. Hiperbola	213
5. Ironia (antifraza)	213
VII. Limbajul creațiilor neliterare ale lui Nicolae Filimon	216
1. Introducere	216
2. Activitatea muzicală	217
3. Activitatea folclorică	232
4. Activitatea publicistică	241
VIII. Concluzii	254
IX. Bibliografie generală	269

I. LIMBA ROMÂNĂ LITERARĂ ÎN EPOCA LUI NICOLAE FILIMON

Limba și stilul operei lui Nicolae Filimon (1819-1865) aparțin procesului de constituire a limbii române literare moderne unitare, realizat în intervalul 1750-1900, pe temeiul limbii literare religioase din secolul al XVIII-lea, al limbii populare, al influențelor din limba latină clasică reactivată, precum și din limbile romanice moderne (franceza și italiana); în același sens, putem vorbi întru totul îndreptățit și de temeiul lucrărilor lingvistice normative (gramatici, dicționare), ca și al limbii scriitorilor din cele trei mari provincii istorice românești; acestea au „frământat”, în plan teoretic și, respectiv, în plan practic, aceste surse, realizând, de la o etapă la alta, un profil tot mai logic și fluent limbii române literare moderne, în acord cu progresul societății românești aflate pe drumul modernizării. *Jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea se caracterizează, așadar, prin numeroase tendințe de unificare și modernizare a limbii române literare, de îmbogățire a împrumuturilor lexicale mai ales din limbile romanice și din limba rusă, de părăsire a turcismelor, neogrecismelor și a elementelor livrești inutile și de limpezire a frazei prin apropierea de limba vie a poporului (...). În întreagă această perioadă se face trecerea de la limba română literară veche la limba română literară modernă – precizează Al. Rosetti, B. Cazacu și Liviu Onu, autorii tratatului de Istoria limbii literare moderne, vol. I. De la origini până la începutul secolului al XIX-lea (1).*

Cu puține diferențieri de datare, lingviștii români din zilele noastre admit că, în intervalul respectiv, procesul de configurare și cristalizare a normelor limbii române literare s-a desfășurat în mai multe perioade.

Astfel, dacă Al. Rosetti, B. Cazacu și Liviu Onu considerau în mod global *a doua jumătate a secolului al XIX-lea ca fază de tranziție spre epoca modernă (ibidem)*, Ștefan Munteanu și Vasile Țâra disociază trei perioade: I. 1780-1840; II. 1840-1880; III. 1880-1900, acordând secolului al XX-lea, funcția de desăvârșire a caracterului unitar al limbii noastre literare culte, în condițiile statului național unitar (2). La rândul său, Ion Gheție stabilește, în mod analog, tot trei perioade în devenirea limbii române literare materne: I. 1780-1836; II. 1836-1881 și III. 1881-1960, ultima perioadă – începută odată cu fixarea academică a normelor ortoepice, ortografice și de punctuație – fiind aceea a desăvârșirii evoluției moderne în toate domeniile limbii (3), prin confruntarea internă între principii și tendințe opuse (etimologism, fonetism ș.a.), la intersecția cu limbile europene moderne (franceza, italiana, dar și germana) și cu contribuția cristalizantă a marilor scriitori, de la Mihai Eminescu la Mihail Sadoveanu; un rol însemnat în același sens îl au publicațiile normative – dicționare, gramatici ș.a. – promovate succesiv de corifeii Școlii Ardelene, de reformatori ca Heliade-Rădulescu sau Titu Maiorescu, precum și de Academia Română.

Revenind la secolul al XIX-lea, menționăm că Paula Diaconescu, pentru care, după o perioadă de tranziție, istoria limbii române literare moderne cuprinde intervalul 1830-1900, stabilește trei perioade „hotărâtoare” în ce privește „procesul de fixare a normelor limbii literare”, *perioade considerate identice cu perioadele de dezvoltare ale literaturii moderne în același secol* (4). Aceste perioade sunt:

1. *Perioada pașoptistă* (1830-1860), delimitată prin evenimente politice importante (1829 și 1859) și caracterizată de preocupări pentru unificarea și modernizarea limbii literare.

2. *Perioada de după Unire* (1860-1867 până la 1875), în care are loc o relativă victorie a latinismului, dar și „accentuarea spiritului critic mai ferm” prin direcția lingvistică a revistei „Convorbiri literare”.

3. *Perioada marilor scriitori* (1875-1900), în care mai importantă decât diversele transformări ale limbii literare este pentru cercetătoare „apariția stilurilor individuale marcate prin puternica personalitate a marilor scriitori”.

Încercarea de periodizare realizată de Paula Diaconescu este considerată de către Ion Gheție drept „discutabilă”, mai ales datorită pluralității și lipsei de omogenitate a criteriilor de delimitare (5), dar poate deschide perspective oportune în conjuncția devenirii limbii literare moderne cu aceea a literaturii moderne înseși.

În scurta lui viață, de numai 46 de ani, Nicolae Filimon a trăit, parțial, în primele două perioade menționate (în viziunea lui I. Gheție, Șt. Munteanu și V. Țăra); opera lui, deși a fost întocmită mai ales în ultimul deceniu al existenței (debutul publicistic, în 1857, iar cel beletristic, în 1861), se resimte, în limbă și stil, de trăsăturile lingvistice caracteristice fiecăreia din cele două perioade, ca și de preocupările normative din cadrul lor.

A publicat: proză romantică (*Matteo Cipriani, Friedrich Staaps sau atentatul de la Schönbrunn în contra vieții lui Napoleon*), nuvela realistă *Nenorocirile unui slujnicar sau Gentilomii de mahala*, romanul *Ciocoi vechi și noi* (prima parte), la care pot fi adăugate prelucrări de basme populare, cronici și eseuri muzicale.

În aceste lucrări, în raport de experiența literară relativ redusă a lui Filimon (și a contemporanilor săi), disociem ca preponderentă „vocea auctorială”, care utilizează mai ales limba celei de a doua perioade (1836/40-1880; în fapt, subperioada 1836/40-1865, în care scriitorul creează); o altă „voce

auctorială” diferită ca factură, întâlnim în prelucrările de basme (*Roman Năzdrăvan* ș.a.), în care Filimon își asumă condiția povestitorului popular, dovedindu-se avizat și în acest registru tradițional al limbii, pe care și alți autori ai vremii (Alecsandri, Negruzzi, Odobescu) l-au valorificat pentru registrul cult al limbii.

Nuvela realistă *Nenorocirile unui slujnicar*, echivalând cu un exercițiu de scriitură prealabil romanului *Ciocoii vechi și noi*, evidențiază, de asemenea, ca preponderentă „vocea auctorială”, folosită în descrieri, portrete, narațiuni, dar îndeosebi pentru portretizarea caracterologică a personajelor (6), în absența experienței de a dramatiza situațiile epice.

Cea mai relevantă, în plan estetic, dintre lucrările lui Nicolae Filimon, romanul *Ciocoii vechi și noi sau Ce naște din pisică șoareci mănâncă* a fost apreciat drept primul roman realist din literatura română, iar autorul său, drept creatorul acestui tip de roman la noi. În ordinea de idei a demersului nostru, acest roman relevă câștigarea de către autor a experienței de a evoca, dar și de a dramatiza situațiile epice (alternând timpul trecut evocator cu timpul prezent al „scenizării”), și pune în evidență două tipuri de „voci”/discursuri: „vocea auctorială” și, respectiv, „vocile” personajelor. Or, observația lingvistică minimală ne arată că, în acest roman (ce reconstituie, uneori arhivistic, sfârșitul epocii fanariote în Muntenia), discursul auctorial (predominant) utilizează limba subperioadei 1836/1840-1865, în timp ce vocile personajelor întrebunțează limba perioadei anterioare, 1780-1836/40 (din care autorul a trăit în subperioada 1819-1836/40).

Ca atare, în cele ce urmează, raportăm, succint, dar și clar, la particularitățile fonetice, ortografice, morfologice și sintactice ale fiecăreia dintre cele două perioade succesive, cu

exemplificări convenite din această operă reprezentativă pentru Nicolae Filimon.

1. PERIOADA 1780-1836/1840

1.1. Caracterizare lingvistică generală

Ștefan Munteanu și Vasile Țâra definesc această perioadă ca fiind *perioadă premodernă sau de tranziție*, de fapt, *prima etapă din istoria formării limbii române literare moderne*; anul 1780, când se tipărește, de către Samuil Micu și Gheorghe Șincai, prima gramatică modernă a limbii române, marchează *începutul unui lung proces de normare și unificare a exprimării culte* (7). Acum, prin ascendentul tipăriturilor laice (originale sau traduceri), are loc, după aceiași autori, *destrămarea unității limbii culte* realizate în jurul anului 1750 (8), de către textele religioase tipărite în special la Râmnicu Vâlcea și București; aceasta provoacă, în textele (laice sau religioase) tipărite în această nouă perioadă, *accentuarea diferențelor dialectale dintre variantele locale*; concomitent, se manifestă o (altă) *tendență de unificare*, promovată de către Școala Ardeleană, având ca principiu pe acela, etimologic, *al maximei apropieri de prototipul latin*.

Gh. Ivănescu, autorul unei periodizări apropiate de cele susmenționate (I. 1780-1829, epocă *de tranziție*, II. 1829-1878), apreciază că această tendință de unificare se manifestă prin *apropierea dialectelor ardelean – crișan – maramureșean, bănățean și moldovenesc de cel muntenesc*, ceea ce conduce la *o unificare a limbii literare, în favoarea dialectului literar muntenesc* (9) (al majorității tipăriturilor noastre religioase din secolul anterior și de mai înainte).

Faptul este confirmat și nuanțat de către Ion Gheție (10), important cercetător al temei, care observă și că, în raport cu

perioada anterioară, *ceea ce caracterizează perioada 1780-1840 este o creștere sensibilă a interesului pentru problemele limbii literare* (11), rolul catalizator revenind întâi Școlii Ardelene. Succint, aceasta viza – după același autor – *demonstrarea... latinității limbii române și transformarea limbii române într-un instrument capabil să exprime preocupările unei culturi înaintate*; pentru aceasta, *calea aleasă nu putea fi decât una: orientarea spre latină și spre limbile romanice moderne*. Apud Petru Maior: *a ne ajuta cu limba latinească cea corectă, ba și cu surorile limbii noastre, cu cea italie-nească cu cea francească și cu cea spaniolească, împrumuturile trebuind a fi adaptate specificului limbii române – ceea ce va sublinia, în Gramatica sa (1828) din aceeași perioadă, și Ion Heliade-Rădulescu: vorbele [= cuvintele] străine trebuie să se înfățișeze în haine rumânești...* Pe de altă parte, este de reținut – ca excesiv – „purismul” Școlii Ardelene, constând în *cultivarea a tot ce era latin și, dimpotrivă, izolarea și chiar eliminarea elementelor alogene, cu efect și în normele ortografice: Limba română trebuia scrisă cu „strămoșeștile” litere latine și nu cu slovele chirilice, calificcate drept „calicești” sau „varvare”, iar ortografia avea să fie nu fonetică, ci etimologică* (12).

După lucrările Școlii Ardelene și după *Gramatica* lui Ienăchiță Văcărescu (1787, Râmnic, Viena), cel de-al doilea pol al preocupărilor filologice normative îl constituie *Gramatica* lui Heliade-Rădulescu, apărută în 1828 în Muntenia (13). *Oricât ar părea de surprinzător – afirmă Șt. Munteanu și V. Țâra, citând cu precădere studii de Ion Gheție –, Heliade este un discipol al Școlii Ardelene, ale cărei „idei fundamentale” le-a integrat însă într-o viziune lingvistică și culturală mai largă, pe măsura timpului și a personalității sale* (14). Printre ideile lui normative – întâlnite în *Gramatica*, dar

și în corespondența lui publică cu Costache Negruzzi, Gh. Barițiu, P. Poenaru –, menționăm (15):

forme nerecomandabile

în fonetică:

carili, binili, trii
(el) vorbești, ci
înțăleg, zisă, galbăn
prè, mè, putè
sară, samă
cîine, pîine, mîine

sîngur, ġudica
pă, dă, pi, di

în morfologie:

tare frumos
(să) auză
îi (-i), (mold.)
săvârșește, pârăște (mold.) (mai
recente)
sîmțește (mold.)
cânta (impf. pers. III pl.)
m-am dusu-m-am
am făcutără (munt.)
să deie (conj. pers. III)

forme recomandabile

carele, binele, trei
(el) vorbește, ce
înțeleg, zise, galben
prea, mea, putea
seară, seamă
cîne, pîne, mîne [evident,
latiniza(n)te]
singur, judeca
pe, de

foarte frumos
să audă
e, este (munt.)
săvârșaste, pârăște (munt.)
(mai vechi)
sînte (mold.)
cântau (impf. pers. III pl.)
m-am dus
am făcut
să dea (conj. pers. III)

Este de observat că șirurile de variante de forme diferite denotă o utilizare simultană a lor în epocă, ambiguitatea cătând a fi rezolvată de către Heliade prin recomandări de cele mai multe ori judicioase, în spiritul limbii române și de bun simț, asigurând – cu un „instinct”, în genere, oportun (mai ales în această perioadă) – un relativ echilibru între folosirea

cuvintelor după criteriul etimologic și aceea după criteriul fonetic, al evoluției limbii.

Consacrând corifeilor Școlii Ardelene un subcapitol special pentru contribuțiile lor la „modernizarea parțială a limbii noastre literare între 1780 și 1830”, lingvistul G. Ivănescu, confirmându-l pe criticul literar Garabet Ibrăileanu, consideră că *o nouă epocă începe în istoria limbii române literare cu I. Heliade-Rădulescu*, prin faptul că a încercat o reformă a limbii și ortografiei și, în parte, a realizat-o (16); de analizele și recomandările lui Heliade s-au folosit în multe privințe – și susținându-l – mare parte dintre scriitorii anului 1840 și ai celor ulteriori, între care și Nicolae Filimon. Heliade, remarcă G. Ivănescu, *a început a scrie o limbă care era vechiul dialect literar muntean, dar cu modificări fonetice, morfologice și lexicale care au fost în general acceptate de toți scriitorii munteni, unele și de cei moldoveni și ardeleni. Dar el a adoptat până la urmă și fapte din alte dialecte decât cel muntenesc, existente în limba scriitorilor din epoca anterioară* (17), contribuind la continuitatea, dar și la aspectul tot mai unitar al limbii literare din perioada lui. *El avea ideea unei «limbi generale», adică naționale a românilor, pe care nu o concepea chiar identică cu limba veche, ci o voia un amestec din toate dialectele daco-românești vorbite.* Totodată, în contextul modernizării necesare în toate compar-timentele vieții românești, o limbă înnoită, prin adoptarea și adaptarea de cuvinte din limbi evolute literar. *Neologismelor de origine latino-romanică, Heliade-Rădulescu le-a dat adesea, ca și membrii Școlii Ardelene, forma pe care în general o au ele și astăzi, prin respectarea genului și naturii limbii autohtone.*

Toate acestea, însă, într-o perioadă „de tranziție, în care confruntarea dintre vechi și nou, în planul limbii (literare), determina adesea multe ambiguități, experimente și tendințe diverse.

Dar o descriere exhaustivă a particularităților/ambiguităților lingvistice ale perioadei, precum și o sistematizare a recomandărilor normative nu constituie obiectivul rândurilor de față decât în măsura în care ele pot fi approximate prin exemplificările din romanul lui Nicolae Filimon.

1.2. Trăsături lingvistice concrete

Cea mai mare parte a trăsăturilor și normelor perioadei 1780-1836 (1840) în ce privește vocalismul, consonantismul și morfosintaxa se regăsește în romanul *Ciocoii vechi și noi*, îndeosebi în situațiile narative dramatizate, cu vorbirea personajelor la timpul prezent, asigurând „culoarea istorică” a limbii din perioada respectivă; în cazul personajelor negative Dinu Păturică, Chera Duduca ș.a., care folosesc nu o dată formele lingvistice nerecomandate de Heliade, este de presupus că avem de a face, din partea autorului, cu o inerentă caracterizare/depreciere a lor și prin limbaj.

Reținem că ediția reper a operelor lui Nicolae Filimon este aceea îngrijită de către Mircea Anghelescu (18), folosită în toate edițiile ulterioare ale romanului *Ciocoii vechi și noi*, inclusiv aceea din 1995 (19), din care extragem majoritatea exemplurilor noastre următoare.

Înainte de a prezenta trăsăturile fonetice, este de precizat că o bună parte dintre ele implică și soluții sau norme ortografice, la care ne vom referi pe alocuri, fără să insistăm, pentru a nu încărca paginile de față cu referințe de domeniul editorial. Totodată, după cum se va vedea, trăsăturile fonetice care vor fi exemplificate nu implică numai fonetismul în sine, ci și contextul funcțional al acestuia, respectiv categoria morfologică și structurarea sintactică sau paradigma ei.